

ORYANTALİZM OLGUSUNUN METALAŞMASI ve PROPAGANDİST BİR SÖYLEM OLARAK ORYANTALİZM

Celil Ünal^{1,a*}

Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Isparta -
Türkiye

**Corresponding Author:*
E-mail: celilunall@gmail.com

a: ORCID 0000-0002-3764-303X

ÖZET. Oryantalizm olarak karşımıza çıkan kavram, Türkçe’ye şarkiyatçılık olarak çevrilmiş olsa da bu çalışmada çevirinin zorlama olduğu ve kavramı coğrafi bir mekana bağladığı gerekçesiyle tercih etmeyeceğiz. Kendisi Edward Said’le özdeşleşen kavram, hangi zemine oturtulursa oturtulsun – ister bir bilim dalı olarak ele alınsın, ister bir söylem, ideoloji ya da Batı’nın hegemonik silahı olarak değerlendirilsin – genel bir ifadeyle Oliver Kontny’nin söylediği gibi biz-onlar düalizmini tanımlamaktadır. Bizim buradaki sorgulamamız şüphesiz ki oryantallizmin ne olduğunu tanımlamaya, açıklamaya ya da oryantallizmi boylu boyunca tartışmaya yönelik bir sorgulama değildir. Dolayısıyla burada ne anlatmaya çalışacağımızdan çok ne anlatmayacağımızı ifade etmek gerekmektedir. Bu çalışmanın gayesi yukarıda da belirttiğimiz gibi oryantallizmin derinlemesine incelenmesi, bu konudaki tartışma ve görüşlerin ortaya konulması, oryantallizmin tarihi özelliklerini ortaya koymak ya da bir taraf tutarak oryantallizm yaklaşımımızı ortaya koymak değildir. Ancak, temel aldığımız konuyu açıklayabilmek, oryantallizmin nasıl bir meta haline dönüştüğünü ve bu metaya evrilme durumunun var olan hakim görüşleri ne yönde dönüştürdüğünü anlatabilmek adına; oryantallizmin kısa da olsa ne olduğunu, özellikle tartışmalı olan bu konudaki dönüşümün nasıl gerçekleştiğini görmek için konunun hafif bir tarihçesini, Edward Said’in açık ve örtük oryantallizm kavramlarının manasını ve farklı bir yaklaşım olarak içselleştirilmiş oryantallizmin neyi ifade ettiğini açıklamadan geçmek yerinde olmayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmamızı altı başlık altında inceleyerek, vardığımız sonucu ortaya koymaya çalışacağız. Bu çalışmada asıl sorguladığımız şey; oryantallizm olgusunun nasıl metaya dönüştüğü ve filmlerde, Kapalı ve Mısır çarşısı örneklerinde nasıl karşımıza çıktığıdır. Ancak bu dönüşümün varlığı; açık, örtük ve içselleştirilmiş oryantallizm yaklaşımlarıyla yakından ilişkilidir. Özellikle “Doğu’lu toplumların oryantallist söyleme tepkisi nedir?” sorusu çevresinde şekillenen bu çalışma, oryantallizmi içselleştirme bağlamında üstünden para kazanılabilir bir metaya dönüşme durumunu irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Propaganda, Açık Oryantalizm, Gizli Oryantalizm, İçselleştirilmiş Oryantalizm, Metalaşma

ABSTRACT. The notion orientalism, has been translated as “şarkiyatçılık” in Turkish. But we will not use this translation because of that it is a forced translation and refers to a place. The notion that is known with Edward Said, in general, identifies an opposition dualism according to Oliver Kontny even if it is called as a scientific attempt or a discourse, ideology and hegemonic gun of the Occident. Of course our questioning is not to explain, identify or discuss what orientalism is. Therefore, here, we should imply what we will not focus on than what we will focus on during this work. The aim of this work as mentioned above is not searching orientalism deeply or is not revealing discussions, reviews about orientalism or is not telling the whole story of orientalism. However, to explain our main course, how orientalism has evolved to a meta and how the commodification of orientalism affects dominant views ; we should give a short history of orientalism to see how the notion has changed and how this change creates different perspectives. And also, we should explain Said’s manifest and latent orientalism and as a different perspective, internalized orientalism. For this reason, by constructing this work under six subtitles, we will try to reach our conclusion. Here, our main question is how orientalism has evolved to a meta and how this evolution occurs in films and touristic places like Spice and Grand Bazaar. However, this transformation has a close relationship with the latent, manifest and internalized orientalism approaches. Especially, concentrating on

the question of “what is the reaction of Oriental societies against Occident’s discourse?”, the answer was given on the basis of internatlızed orientalism because it results in that orientalism become a meta.

Keywords: Orientalism, Propaganda, Manifest Orientalism, Latent Orientalism, İnternalized Orientalism, Commodification

GİRİŞ

Oryantalizm ifadesinin kökeni olan orient¹ Latince oriri kelimesine –en eki eklenerek türemiştir ve oriri kelimesi doğmak anlamına gelmektedir. Oryantalizm bir bilim dalı olarak değerlendirildiğinde; kendisini Batı (occident) olarak tanımlayan uygarlıkların, Doğu (orient) olarak tanımladıkları uygarlıklara ait filolojik, kültürel, dini özelliklerin incelenmesini ifade etmektedir. Oryantalizm bir ötekileştirme boyutu olarak ele alınırsa, ilk başta da ifade ettiğimiz üzere biz-onlar düalizmi üzerinden, yani Batı’nın (occident) kendisini, kendine bir öteki – Doğu (orient) – yaratarak tanımlama yoluna gitmesini, kendisini ortaya koymasını açıklamaktadır. Son olarak oryantalizm kavramını Edward Said’in yaklaşımıyla açıklamaya kalkışırsak, daha politik ve taraflı bir yaklaşımı benimsemek zorunda kalırız. İşte bu noktada, oryantalizmi; Batı’nın Doğu üzerinde egemenlik kurmak adına, Doğu’yu bir bilim dalı olarak incelemesi, edinmiş olduğu bilgilerle bir söylem geliştirmesi ve Doğu üzerinde tahakküm kurmaya çalışması olarak tanımlayabiliriz (Said, 2016: 13).

Oryantalizmin tarihini bu üç yaklaşım üzerinden açıklamaya kalkışırsak üç farklı tarihsel bakış açısına referans olarak bakmamız gerekmektedir. Oryantalizm dediğimiz olgu eğer bir ötekileştirme boyutuysa, Helen dönemine kadar giderek bir açıklama geliştirmemiz şart olmaktadır. Çünkü Helen medeniyetinden beri barbar olarak tasvir edilen Persler’le başlayarak sırasıyla, Roma İmparatorluğu’nu tehdit eden Hunlar, Güney Avrupa’daki mevcudiyetiyle Araplar, 13. yüzyılda Kuzeydoğu Avrupa’yı kasıp kavuran Moğollar ve daha sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Batı’nın ötekisi olma rolünü paylaşmışlardır (Soykut, 2002: 42). Kendini Batı olarak konumlandırılanların “öteki”yi Doğu olarak göstermeleri, doğu despotizminin Batı üzerindeki tasavvurlarından kaynaklanmaktadır. Antik çağlardan beri Yunan polis’i halkına huzurlu bir ortam ve güvenlik sağlamış, bunun aksi şekilde Doğulu olarak tabir edilen Persler’in yönetimi despotluğun dışına çıkamamıştır. Bu da Batı’nın tarih içerisinde sıkça “Doğu Despotizmi” savını kullanmasına imkan vermiştir (Mardin, 2002: 113). Daha önce de bahsettiğimiz üzere oryantalizm dediğimiz olgu, eğer bir ötekileştirme durumu ise tarihi antik çağlara kadar dayanmaktadır. Ancak oryantalizmi, bugün de kabul gördüğü üzere bir bilim dalı olarak irdelersek, hermenötik biliminin ve hümanizm hareketinin ortaya çıkışıyla² tarihsel bir yakınlığa sahip olduğunu görebiliriz. Bu anlamda oryantalizm, Halil İnalçık’ın ifadeleriyle “*başlıca Arapça’nın ve Arapça metinlerin hermenötik metodlarıyla araştırma konusu olmasıyla ortaya çıkmıştır.*” Batı’daki oryantalizm çalışmalarının başlaması, geçmişe yönelik merakla aynı tarihsel çizgide yer almaktadır. Bunun öncesinde Ortaçağ boyunca, Yunan ilmi ve felsefesi Avrupalılar tarafından Araplar aracılığıyla öğreniliyordu (İnalçık, 2002: 16). Bu araçsallık rolü, Batı’daki hümanizm hareketiyle Doğu’nun merak konusu haline dönüşmesini tetiklemiştir.

¹ Kelimenin detaylı incelenmesi için bkz. Oxford Orient Turkish Dictionary, First Edition

² Hümanizm hareketi ve hermenötik biliminin ortaya çıkışı ve oryantalizmin bu olgularla olan bağlantısı ile ilgili derinlemesine bir izlenim kazanmak adına bkz. *Halil İnalçık, Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji, Doğu Batı, Sayı.20, 2002, s.13-39*

Oryantalizmin ilk nüveleri her ne kadar hümanizm hareketiyle ortaya çıksa da, Doğu olarak tanımlanan “orient” üzerindeki araştırmalar, çeşitli Avrupa ülkelerinde farklı farklı sebeplerle başlamıştır. Bu noktada “Doğu’nun araştırma konusu haline gelmesi salt bir meraktan mı yoksa bir çıkar elde edebilme amacıyla mı gerçekleşmiştir?” sorusu sorulmalıdır.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere oryantallizmin ilk ortaya çıkışı Arap kültürünün araştırılmaya başlanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bilgi edinme arzusu ise Hümanizm ve Rönesans hareketlerinin ayyuka çıktığı yer olan İtalya’da gerçekleşmiştir. Oryantalist araştırmalar, Mustafa Soykut’un ifade ettiği üzere, “*Christianitas (Ortaçağ’da Batı medeniyetini tanımlayan ifade) dahilinde olmayan ülkelerin kültür, dil, gelenek ve dinlerine dair meraktan ve bazen de zaruri haber alma ihtiyacından kaynaklı araştırma ve incelemelerden doğmuştur*” (Soykut, 2002: 42). İfadede de yer aldığı üzere kimi zaman merak duygusu kimi zaman da haber alma ihtiyacı oryantallist araştırmaların tetikleyicisi olmuştur. Bunun dışında ticari ilişkiler, Bizans topraklarında yaşayan kilise adamlarının İtalya’ya çeşitli sebeplerden göçü ve casusluk faaliyetleri, İtalya’nın doğuya olan ilgisini özetler niteliktedir (Soykut, 2002: 43-47).

İtalya’nın dışında, orient’e olan ilgi Fransa’da Habsburglara karşı girecekleri savaş sırasında Kanuni Sultan Süleyman’ın ittifakına duyulan ihtiyaç sonrasında I.François tarafından *College Royal’in (bugün College de France)* kurulmasıyla başlamıştır (İnalçık, 2002: 26). Almanya’daki oryantallizm çalışmaları ise Kanuni’nin “Alaman Seferi’ne” denk gelmektedir. Kendilerini istila etmeye kalkışan düşmanları hakkında bilgi edinmek isteyen Alman’lar Türk dilini ve tarihini öğrenmek adına çalışmalar yapmaya başlamışlardır (İnalçık, 2002: 27). Hollanda’nın oryantallist çalışmaları ise farklı bir boyutta ortaya çıkmıştır. Buldukları coğrafi konum itibarıyla Hollanda ve Osmanlı İmparatorluğu’nun temasta bulunması oldukça güç olmasına rağmen, oryantallist çalışmalar misyonerlik faaliyetleri kapsamında İslam inancını yaymak ve ilerleyen zamanlarda Osmanlı ile olan diplomatik ilişkiler bağlamında tercüman yetiştirmek üzere başlamıştır (Kadı, 2002: 87).

Görüldüğü ve yukarıda da sorguladığımız üzere, kendisini ilk başlarda pax Romana, Ortaçağ ile birlikte Christianitas (Soykut, 2002: 41) ve günümüzde orient’in karşıtı occident olarak tanımlayan Batı medeniyeti, sadece salt bir merakın değil; Edward Said’in söylemiyle ya ticari, ya sömürgeleşme ya da fetihler ve savaşlar sebebiyle Doğu’yu ilgi alanı içerisine almıştır (Said, 2008: 212-213). 18. yüzyıla gelindiğinde ise Batı’nın oryantallist araştırmaları farklı bir gayede icra edilmeye başlamıştır. Modernizmin ortaya çıkışı ve Asya – Afrika toplumlarının gelişimlerini tamamlayarak tarihte 300 yıllık bir tatile çıkmaları (Shayegan, 2012: 21) kendisini Batı olarak tanımlayan medeniyet karşısında aciz kalmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Ortaçağ Avrupa’sı tarafından kendisine öykünen bir medeniyet olma yapısına haiz olan Doğu, 18. yüzyıldan itibaren Batı’nın bilgi nesnesi olmaya başlamıştır. Napolyon Bonapart’ın, 1798 yılındaki Mısır Seferi sırasında yanında mühendis, teknisyen, arkeolog ve dil bilimcilerden oluşan 165 kişilik bir kafileyi de getirmesi (Boztemur, 2002: 136) bu durumun en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır.

İlk çağlarda doğu despotizmi ve barbarlık nosyonu üzerinden ötekisini belirleyen Batı, Ortaçağ’da Doğu’yu her ne kadar düşmanı olarak belirlese de Doğu’nun sahip olduğu askeri güç, özellikle Ortaçağ Avrupa’sına oranla sahip olduğu refah ve siyasal üstünlüğü temelinde arzu nesnesi olarak konumlandırmış ve 18.yüzyıldan itibaren

“orient”, Batı’nın üzerinde araştırma yapabildiği, Aydınlanma ile gelen rasyonalitenin karşısındaki irrasyonel ve değişime direnç gösteren otokratik yönetimlere haiz, Avrupa modernizminin karşısında ilkel bir toplum olarak bilgi nesnesine dönüşmüştür. Bu dönüşümün son aşaması sebebiyle politik bir yaklaşım benimsenmiş ve oryantalizme eleştiriler getirilmeye çalışılmıştır.

Edward Said’in Oryantalizm Anlayışı: Örtük ve Açık Oryantalizm

Özellikle 18. yüzyıldan sonra yaşanan dönüşüm, Edward Said’in konuya olan politik yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Said, Doğu’nun bir bilim dalı olarak incelenmesini ve araştırılmasını, Batı’nın Doğu üzerine olan çıkarları ile ilişkilendirir. Bu noktada oryantalizmin işleyişindeki bozuklukları, E. Fuat Keyman’ın makalesinde de geçtiği üzere üç farklı sonuçla ortaya koyar (Keyman, 2002: 28): 1- Doğu tarihte sabit olarak kalmış, herhangi bir değişim ve dönüşüme uğramayan, ontolojik düzeyde donuk bir varlıktır. 2- Doğu, Batı’nın karşısında, üzerinde bilgi edinilen pasif bir “bilgi nesnesi” haline gelmektedir. 3- Doğu, Batı’nın bizatihi kendisinin hegemonik düzlemde üstün olarak konumlandırılması için irrasyonel, pasif ve değişime kapalı olarak gösterilmektedir.

Said’in bu sonuçlara varmasının nedeni, yine kendisinin yazdığı ve Türkçe’ye çevirisi Şarkiyatçılık olan kitabının tasarılar (Said, 2016: 83-102) başlığı altında gerekçelendirilmektedir. Batı’nın niçin Doğu’ya kışkırtıcı bir gözle baktığını açıklamaya çalışan Said, kanıtlarını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Kuşkusuz İslam pek çok bakımdan gerçek bir kışkırtıcıydı. Coğrafya ve kültür bakımından, tedirgin edecek kadar yakındı Hristiyanlığa. Yahudi-Helen geleneklerine dayanıyordu, Hristiyanlıktan yaratıcı uyarlamalar yapıyordu; rakipsiz askeri, siyasi başarılarıyla övünebilirdi. Bu kadarla da kalmıyordu. İslam toprakları kutsal topraklara bitişikti, hatta kutsal toprakları da kapıyordu; üstelik İslamın etki alanının merkezi, Avrupa’nın hemen yanı başındaki, Yakınşark ya da Yakındoğu denmiş olan bölge olmuştu hep. Arapça ile İbranice Sami dillerindendi; Hristiyanlık için son derece önemli kaynaklar, bu iki dilin tasarrufunda kalmış, bu iki dil içinde şekillenmişti. Yedinci yüzyılın sonundan 1571 İnebahtı savaşına değin, gerek Araplara ve Osmanlıya özgü biçimiyle İslam, Avrupa Hristiyanlığına egemen olmuş ya da onu fiilen tehdit etmişti. İslamın Roma’ya üstün gelmesi, Roma’yı gölgede bırakması, geçmişte ya da günümüzde hiçbir Avrupalının zihninden silinmiş olamaz” (Said, 2016: 83).

Bu sözlerle, “orient” dediğimiz bölgenin ve oryantalizm dediğimiz çalışmaların niçin İslam coğrafyasıyla ilişkili olduğu gözler önüne serilmeye çalışılmaktadır. Doğu sahip olduğu konum ve hakim inanç itibarıyla, Batı’nın hınc duyabileceği bir düzleme yerleştirilmektedir. Aslında Said’in Şarkiyatçılık kitabındaki Şark’ın Şarklaştırılması (Said, 2016: 59-82) adlı bölümde de geçtiği üzere şark dediğimiz bölge Batı tarafından yazılmış bir tiyatro oyununun yine Şark’lılarca oynandığı ve sınırları “orient”in içinde hapsedilmiş bir tiyatro sahnesini temsil etmektedir. Bu tiyatrosallığın genel adı ise oryantalizmdir.

Said’e göre, Batı’da yürütülen Şark tartışmalarında, Şark mevcut değildir; ancak, kendini şarkiyatçı olarak tanımlayanların bu konudaki söylenceleri, gerçeklik olarak algılanmaktadır. Bunun temel sebebi ise oryantalizm adı altında yürütülen çalışmaların temelinde, Şark’ın fiilen varlığının bulunmamasından kaynaklanmaktadır (Said, 2016: 221) Şark’ın oryantalizm adı altında yürütülen çalışmalara, Batılı oryantalistlerin zihnindeki imgelerden ibaret olarak konu edilmesi, Şark’ın deyimlerden ibaret tartışılmasına olanak tanımıştır. Buna göre Şark zorbalığı, Şark şehveti, Şark kişiliği gibi veçheler Batı’nın oryantalist öğretisini oluşturmuştur (Said, 2016: 215-216).

Böylesi varsayımsal, söylemsel ve kurgusal bir anlayışın oryantalizm adı altında ortaya koyulması farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu ayrım, yine Said tarafından örtük ve açık

oryantalizm olarak ortaya koyulmakta, bilinçdışı bir kesinlik ile Şark toplumunun diline, tarihine, dinine, yazınlarına, sosyolojisine vb. ilişkin görüşlerin açıkça dile getirilmesi örtük oryantallizm olarak tanımlanmakta, bilinçli olarak gerçekleştirilen çalışmalar ise açık oryantallizm olarak konumlandırılmaktadır. Ancak oryantallizm çalışmalarının ister açık, ister örtük olsun, nasıl yürütülürse yürütülsün değişmez özelliği omurgasının değişmemesidir. Şarkın ayrılığı, egzantirikliği, geriliği, suskun aldırmaazlığı, dışıl nüfuz edilebilirliği, miskin boyun eğerliği gibi fikirlere neredeyse hiç dokunulmamaktadır (Said, 2016: 218).

Oryantalizmin, Batı'nın fikri dünyasında düşsel bir imge olarak varoluşu ve bu imgenin Edward Said'in ifadeleriyle neredeyse hiç değişmeden, bu konuda çalışanlar tarafından fikir birliği içerircesine sürekli yeniden üretilmesi, Doğu'nun statik ve devinime direnç gösteren bir yapıda varolduğu düşüncesini güçlendirmiştir. Bu anlamda oluşan anlatılar, içerisinden çıktıkları toplumların tarihlerinden ve toplumsal deneyimlerine bağlı olarak biçimlenmiş ve biçimlendirilmiştir (Said, 2012: 26).

İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin emperyal arayış içerisinde büyük bir rekabette olmaları, bu toplumlarda ortaya çıkan anlatıların da emperyal arayış için ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu sebeple, Fransa ve İngiltere'de kesintisiz bir roman yazma geleneği ortaya çıkmıştır (Said, 2010: 27). Bu romanların içeriğiye, Said'in Kültür ve Emperyalizm kitabında belirttiği üzere Batı'nın sömürgelerindeki toplulukların durumları ve bu sömürgelere gönderilen ya da sürgün edilen bireylerin maceralarından oluşmuştur. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, özellikle Doğu sömürgeleri hakkındaki sabit fikir hareketi, oryantallist söylemin pek fazla değişip dönüşmeden bir önyargıya dönüşmesine olanak tanımıştır.

Özellikle örtük oryantallizm, "erkek" bir Doğu imgesi yaratarak, oryantallizmin cinsiyetçi bir zeminde hayali bir varlık olarak algılanmasına sebep olmuştur (Kahraman, 2002: 160). Doğu'nun, Batı'nın gözünde bu şekilde varolması, sahip olduğu kötü imajın diyalektik bir biçimde sürdürülmesine imkan vermiştir. Örtük oryantallizmin kendi varlığının dışında, oryantallizmin konusu haline gelmiş toplumlarda içselleştirilerek yeniden üretilmesi ise, önyargıların gerçeğe dönüşmesine zemin hazırlamaktadır.

İçselleştirilmiş Oryantalizm ve Yabancılaşma

İçselleştirilmiş oryantallizm, Hasan Bülent Kahraman'ın Doğu Batı dergisinde yer alan makalesinde ortaya attığı bir kavramdır. Türkiye'nin kuruluş yıllarında ortaya çıkan Kemalizm hareketinden esinlenerek, bizatihi kendisi Doğu'lu olan toplumlarda oryantallizm sürecinin nasıl işlediğini açıklamak adına oryantallizme yeni bir boyut kazandırmıştır.

Kemalizm hareketiyle birlikte, 1839 yılından beri kökleri bulunan Batılılaşma hedefi Cumhuriyet'in kurulmasıyla (1923) farklı bir boyuta ulaşmıştır. Salt bir Batılılaşma hareketinin ötesinde yer alan Kemalizm, Batı'yı sahip olduğu olumlu özellikler itibariyle izlenecek bir yol haritası olarak görürken, aynı zamanda onun ötesinde bir medeniyet inşa etmeye çalışmıştır. Ancak bunu yaparken, kendi toplumuna yabancılaşmış ve oryantallist söylemi içselleştirmiştir (Kahraman, 2002: 161-166).

İçselleştirilmiş oryantallizm, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Doğu'lu toplumların kendisi hakkında geliştirilen söylemi benimseyerek, yine kendi toplumuna tatbik etmeye çalışmasını ifade etmektedir. Burada sorgulamamız gereken, "İçselleştirilmiş oryantallizm mi yabancılaşmayı getirmektedir yoksa yabancılaşma sonrasında mı içselleştirilmiş oryantallizm açığa çıkmaktadır?" problematiğidir. Bu sorunsalın çözümü, bir zamanların ünlü sorusu olan "Tavuk mu yumurtadan yoksa yumurta mı tavuktan çıkar?" soursunda olduğu gibi, karmaşık bir durumu beraberinde getirmektedir. Bu iki kavram –içselleştirilmiş oryantallizm ve yabancılaşma- birbirini

tamamlar nitelikte görünmektedir. Oryantalist söylemi bir şekilde içselleştirenler içerisinde yaşadıkları topluma yabancılaşmakta ya da toplumuna yabancılaşan bireyler kendi toplumuna karşı oryantalist söylemler geliştirmeye başlayarak oryantalizmi içselleştirdiklerini göstermektedirler. Bu iki olgu da birbirini destekler niteliklere sahiptirler.

Ancak bir toplumun asırlardır sahip olduğu kültüre ve toplumsal özelliklerine yabancılaşması beraberinde birtakım sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Ali Şeriati'nin *Medeniyet ve Modernizm* (Şeriati, 2005: 6-11) kitabının bir bölümü sadece bu problemleri ele almaktadır. Yabancılaşmanın, toplumun dejenere olmasına, benliğini ve duruşunu kaybetmesine sebep olduğunu dile getiren Şeriati, özellikle modernizm ile medeniyetin Batılılarca bir görüldüğünü vurgulayarak, medeniyet taşıma misyonu başlığı altında modernizmin Doğu'lu toplumlara ve periferi ülkelerine dayatıldığını iddia etmektedir. Bu zoraki modernleştirme politikalarının da yabancılaşmanın toplumun geneline hızlı bir şekilde yayılmasına sebep olduğunu söylemektedir.

Yabancılaşma sonucunda ortaya çıkan en önemli sorunlardan birisi de kültürel şizofrenidir.³ Batı'nın geçiremediği paradigma değişimini yaşayamayan geleneksel toplumlar genelde bu şekilde evrilmektedir. Bu durum gerçekleşirken yamalama tekniği kullanılarak; geleneksel toplumlar, ya geleneksel bir olgu üzerine modern bir söylemi oturtarak batılılaşmakta ya da modern bir zemin üzerine geleneksel söylemi yerleştirerek dini yönde radikalleşmektedir (Shayegan, 2012: 87).

Yabancılaşmanın konumuz itibarıyla en önemli sonuçlarından birisi de oryantalist söylemin yeniden üretimi konusunda nasıl bir zemin hazırladığı üzerinedir. Bu çerçevede, özellikle bireysel temelde, kendi toplumuna yabancılaşanların ürettikleri metalar,⁴ Doğu hakkında sahip olunan algının teyit edilmesi bağlamında önemli sonuçlara sahiptir. Dolayısıyla, üzerinden para kazanılan bir çıktı olarak üretilen, Doğu'yu kendi içinde doğrululaştıran filmler, diziler, tarihi mekanlarda satılan hediyelik eşyalar ve diğer ürünler hem oryantalizm düşüncesini işleyerek bir meta haline dönüştürmekte hem de Doğu hakkında varolan hakim görüşleri pekiştirmektedirler. Bu anlamda üretilen her çıktı, örtük ve içselleştirilmiş oryantalizmin tezahürü olarak karşımıza çıkmakla birlikte, halihazırda varolan Doğu söylemine zaman zaman kanıtlar da oluşturmaktadır.

Oryantalizmin Farklı Tasavvurları Olarak Filmler: Midnight Express, Mucize ve My Name Is Khan Filmlerinin İncelemesi

Bilindiği üzere iletişimde feedback önemli bir olguyu oluşturmaktadır. Bütün iletiler alınan geri bildirimlere göre şekillendirilmekte, değiştirilmekte ve dönüştürülmektedir. Bu kavramın zıttı yönde varlık gösteren feedforward⁵ ise üzerinde çok fazla düşünülmemeyen, aslında bütün iletişim aşamalarında farkına varmadan dikkat ettiğimiz parametreyi tanımlamaktadır. İletişim kurabilen varlıklar olarak bizler, sözümüzü söylemeden önce düşünerek karşı tarafın neyi beğenip neyi beğenmeyeceğini muhakeme ederek iletiler sunarız. Erving Goffman'ın deyimiyle kendi içimizde bir takım

³ İranlı yazar Dariush Shayegan tarafından ortaya atılmış, geleneksel toplumların modernizmle tanıştıktan sonra yaşadıkları bocalamaları anlatan kavram.

⁴ Meta kavramının tanımı için bkznz. Meta, 2014, tr.wikipedia.org/wiki/Meta, (29 Nisan 2022)

⁵ Feedforward kavramının detaylı analizi için bkznz. To Feedback or to Feed Forward ? That is the Question. A simple communication tool to develop a coaching in a managerial environment, (t.y.), <http://www.metasysteme-coaching.eu/english/to-feed-back-or-to-feed-forward/>, (30 Nisan 2022)

oluşturarak, sanki birisi tarafından izleniyormuşuz gibi hareket ederek günlük yaşamımızdaki ilişkilerimizi idame ettiririz (Goffman, 2014b: 86). Bu durum kitap yazarları, yönetmenler, senaristler için de geçerlidir. Bu anlamda, seyircinin ne istediğini bilerek kimi zaman da tahmin ederek bir üretim gerçekleştirirler.

Midnight Express ve Mucize hem feedforward kavramı açısından hem de açık, örtük ve içselleştirilmiş oryantalizm açısından önemli örnekler oluşturmaktadırlar. Her şeyden önce üzerinden para kazanılan üretimler oldukları için bu iki film de meta olma özelliğini taşımaktadır. Dolayısıyla, bu filmleri yazan ve yönetenlerin öncelikli kaygısını para kazanmak oluşturmaktadır. İkinci kaygı ise, “Nasıl bir konu seçilirse ilgi ve alaka filme yönelebilir?” sorusundan meydana gelmektedir.

Bu ikinci soru, oryantalist söylemin nasıl metalaştığı noktasındaki açıklamayı da beraberinde getirmektedir. Doğu ve Batı ayrımı, özellikle modern oryantalizmle* birlikte hat safaya ulaşmıştır. Modernizmle birlikte kendini üst bir konuma yerleştirerek kendinden olmayanları ötekileştiren ve Doğu’lu olarak konumlandığı toplumları kendisi tarafından müdahale edilebilir bir çizgiye yerleştiren bir Batı ortaya çıkmıştır. Bu noktada Doğu imgesi sabit, herhangi bir değişime uğramayan, ilkel bir yapıda var olmaya başlamıştır. Bu söylemi geliştiren ilk oryantalist yazarlardan itibaren gerçekleştirilen diğer çalışmalarda da, Doğu pek fazla değişmeden kalarak varlığını sürdürmüştür. Kendini oryantalist olarak tanımlayan diğer yazarlar söylemi geliştiren ilklerin yapılarını temel alarak araştırmalarını sürdürmüşler; ilk eserlerin yeni araştırmacılar üzerinde zorlayıcı bir etkisi oluşmuştur. Bu sebeple oryantalizm dediğimiz olgu, Said’e göre, ideolojik eğilimlerin egemen olduğu, diğer yazarların üzerinde mutabık kaldığı bir öğretiyi, yazımı, tasavvur ve araştırma tarzı olarak ortaya çıkmıştır (Said, 2016: 214-215).

Oryantalizmin değişmeyen yapısı, zamanla bu konuda yazılan eserleri okuyanların da Doğu hakkında sabit fikirler geliştirmelerine sebebiyet vermiştir. Doğu hakkında okuyan, izleyen ve dinleyen kitleler de pek fazla değişmeyen, ilkel, modernizm karşısında şaşkın bir kişilik görme eğilimine girmişlerdir. Bunu feedforward parametresiyle ilişkisi temelinde birçok filmde görebiliyoruz. Bu çerçevede, Batılı film endüstrilerinde çevrilen filmlerin özellikle Doğu’yu konu alırken takındıkları tavır ortaya attığımız bu görüşü gerekçelendirmektedir. Amerikan yapımı olan ve Doğu’da yer alan bir toplum olarak Türkiye’yi ele alan Midnight Express⁶ filmi bu noktada kült olma özelliği göstermektedir.

Amerikan vatandaşı olan William Hayes Türkiye’ye kız arkadaşıyla tatile gelmiş bir gençtir. Kendisi yine filmde geçen sahne itibarıyla hemen hemen her genç Amerika’nın gençlik yıllarında yaptığını yapmaktadır. Esrar kullanmak. Ancak Hayes, bir adım daha ileriye giderek ülkesine dönüşü sırasında yaklaşık iki kilogram kadar esrarla uçağa binmeye çalışmaktadır. Havalimanındaki bütün kontrolleri geçen Hayes, uçağa binmeye ramak kala terörist eylem şüphesiyle gerçekleştirilen, hesapta olmayan bir aramada yakalanır. O andan itibaren film oryantalist söylem bağlamında daha yeni başlamaktadır. Birtakım sorgulardan geçen Hayes, işbirliğinden kaçmaya çalışır ve sonrasında yakalanarak hapse atılır. Hapisteki yaşam, cehennemi andırmaktadır ve bütün gardiyanlar, Türk mahkumlar şeytanlaştırılmakta, zebanileştirilmektedir. Aslında kaçakçılık Türkiye için normal bir durumdur, hatta Türk hükümetinin bu durumdan haberi de vardır; ancak, ne olduysa bütün kötü sonuçlar Hayes’e patlamıştır(!) Kendi

⁶ Alan Marshall and David Puttnam (Producers), Alan Parker (Director), Midnight Express (Motion Picture), The USA: Casablanca Filmworks, 1978

teşebbüsünü hiçe sayan Hayes, sürekli olarak Türk hukuk sistemini suçlamakta, suçlaması üzerinden de kendi davranışını haklılaştırmaya çalışmaktadır. Hapishane yaşamı itibariyle Türkiye o kadar kötü bir ülke konumuna gelmektedir ki filmi izleyenler açısından Türkiye'nin suç işleyen bir ülke olarak konumlanması hiç de olanaksız değildir. Zulmün ve despotluğun anavatanı olarak tanımlanan Türkiye, yaşam koşulları açısından da berbat şartlara sahip bir ülke olarak konumlandırılmaktadır. Filmin başında gerçek bir hikayeden üretilmiş bir anlatı olarak sunulması, bu konudaki inandırıcılığın seviyesini artıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Filmde başka hiçbir Türkiye temsili bulunmaması ister istemez seyircinin de olumsuz bir izlenim edinmesini tetiklemektedir. "Gerçek manada Türkiye nasıl bir ülkedir?" sorusu oryantalist söylemde olduğu gibi Batı'nın sahip olduğu modernizmden, akıldan, adaletten, demokratik yaşam tarzından uzak ve bir o kadar Batı'ya öteki olabilecek bir konumdaki ülke olarak yanıtlanmaktadır. Sorunun yanıtının bu şekilde verilmesi, belki de olayı yaşadığını iddia eden Billy Hayes'in gerçek deneyimlerini yansıtmamasının yanında, Türkiye'yi tek bir perspektiften ele alması dolayısıyla, yanlı bir Türkiye algısının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Bu tek taraflı bakış açısı, yaşananların, Türkiye'deki hapishane hayatı üzerinden aktarılmasından kaynaklanmaktadır. Filmin sadece hapishane yaşamını ele alması ve o ortamda oluşan kötü şartları ortaya koyması, hikaye edilen şartların mekansal olarak Türkiye'de geçmesi itibariyle, izleyicinin ortaya çıkan kötülükleri bütün Türkiye'ye atfetmesine sebep olmuştur. İnsanların psikolojik olarak ilişkilendirme eğilimi⁷ hem filmdeki niyet sebebiyle hem de insanın yapısı itibariyle Türkiye'nin hapishaneyle olan ilişkilendirilmesini ve algının olumsuz yönde ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Ancak bunun ötesinde Batı'nın Doğu hakkındaki hakim görüşü, filmin kendisiyle elle tutulur bir nesneye dönüşerek, fikrin hem üzerinden para kazanılır bir meta haline dönüşmesini tetiklemiş hem de varolan hakim görüşe devinim kazandırmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasının sebebi ise seyircinin geçmiş filmlerden elde ettiği Doğu deneyimi beklentisi ile ilişkilidir. Midnight Express'te olduğu gibi bu durum Mucize⁸ filminde de kendini göstermektedir.

Film, Türkiye'nin doğusunda yer alan bir köyde geçmektedir. Ege'nin bir kasabasında görev yapan muallim (Talat Bulut), Doğu görevini icra etmek için bir zaza köyüne gitmektedir; ancak, köyde herhangi bir okul bulunmamaktadır. Köyde okulun bulunmaması, muallimi yıldırmaz ve köylüler, özellikle eşkıyalar aracılığıyla, okulu inşa ederler. Öğrencilere eğitim vermeye başlayan muallim, filmin diğer önemli karakteri olan Aziz'le özel bir diyalog oluşturur. Aziz doğuştan vücudunun bir kısmında felç oluşmuş, konuşamayan ve dolayısıyla köyün delisi olarak tayin edilmiş karakteri canlandırmaktadır. Filmin bizi ilgilendiren kısmı Aziz ve muallim arasındaki diyalogdan çok Doğu'nun nasıl yansıtıldığıdır. Bu noktada kendisi de Doğu kökenli olan filmin hem yönetmenliğini yapan hem de senaristi olan Mahsun Kırmızıgül'ün içinden çıktığı toplumu en dramatik şekilde resmettiğini görürüz.

Köyün gençleri kendi inisiyatifleri dışında, annelerinin sanki pazardan mal alıyormuşçasına köye gelin getirmeleriyle evlendirilmektedirler. Özellikle gelinin seçim aşaması oldukça fazla oryantal bir söylem içermektedir. Tam da Said'in söylediği gibi kadınlar, eril bir hayal gücünden çıkma varlıklar (Said, 2016: 220) olarak çıkmaktadır karşımıza. Evlenme çağına geldiğine inanılan kızların, pazardan hayvan alır gibi dişlerine

⁷ İlişkilendirme işleyişinin nasıl ortaya çıktığını ve gerçekleştiğini daha detaylı görmek için bkz. Robert Cialdini, İnananın Psikolojisi, Çev. Yasemin Fletcher, MediaCat, 1. Baskı, İstanbul: 2015, s.249-255

⁸ Murat Tokat (Yapımcı), Mahsun Kırmızıgül (Yönetmen), Mucize (Film), Türkiye: Boyut Film, 2015

bakılması, ip üzerinde yürütülmeleri ve meziyetlerinin sorgulanması ve bütün bunlar gerçekleşirken kızların edilgen yapısı, Doğu için çok da farklı olmayan bir olaymış gibi tasvir edilmektedir. Bütün bunların dışında erkeğin evlendikten sonra kızla ilk karşılaşmada canice güvercinin kafasını koparması ve gelinin kendisinden hayat boyu korkacağına inanması oryantalist söylemdeki Doğu aklını hatırlatmaktadır. Son olarak kendisi birtakım özre sahip olan Aziz'in, kardeşlerine ve abilerinin eşlerine oranla çok güzel bir kızla evlendirilmesi filmdeki kırılmayı oluşturmaktadır. Normalde birbirine hiç uymayan iki bireyin babalarının anlaşması sonucunda bir araya getirilmeleri, törenin ve ataerkil yapının gücünü ortaya koyması yönüyle önemli bir örnek oluşturmaktadır.

“Mahsun Kırmızıgül’ün böylesi bir konuyu seçmesi, temelde kendisinin de Doğu toplumunun dinamiklerini bilmesinden ve onu dile getirmek istemesinden mi kaynaklanmaktadır yoksa Mucize gibi bir filmi çekmesinde başka kaygılar mı bulunmaktadır?” sorusu oldukça tartışmalı bir konuyu beraberinde getirmektedir. Filmin konu edildiği toplumda yaşamadığımız ve 1960’lı yıllara dair çok fazla bilgimiz olmaması dolayısıyla, birinci sorunun cevabını net olarak verebilmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak “Filmin çekilmesinde başka kaygılar bulunmakta mıdır?” sorusuna cevap vermek benzer filmlerin izlenme grafiklerine bakarak bir nebze olsun yanıtlanmaktadır. Bu noktada, Doğu’yu ve Doğu toplumunun sorunlarını kendine konu edinen Vizontele⁹, Vizontele Tuuba¹⁰, Hükümet Kadın¹¹, Hükümet Kadın-2¹², yine kendisinin çektiği Güneşi Gördüm¹³ gibi filmlerin gişelerinin bir buçuk milyon ve üzeri olduğunu görebiliriz. Bu beş film arasından en düşük gişe, Hükümet Kadın’ın ilk filmindedir ve 1.402.665 kişi tarafından izlenmiştir.¹⁴ Diğer filmler bu gişeden daha fazla sayıda seyirci tarafından izlenmiştir.¹⁵ Görüldüğü üzere izler kitlenin Doğu’yu ve Doğu’nun sorunlarını ele alan filmlere ilgisi oldukça fazladır. Bu doğrultuda Mahsun Kırmızıgül’ün Mucize filminde niçin Doğu’yu ve Doğu’daki sorunları konu ettiğine yorum getirmek kolaylaşmaktadır.

Doğu, çok fazla izlendiği için iktisadi olarak da güçlü bir geri dönüş sağlamaktadır. Film gişelerinin ve ekonomik kazancın paralel olduğu düşünüldüğünde, Doğu’yu konu edinen filmler çok fazla izlendiğinden, yönetmene ve yapımcılara ciddi paralar kazandırmaktadır. Dolayısıyla, çok izlenen konular yönetmenlerin tercih sebebi olmakta ve hikaye edilmektedir. İlk sorduğumuz sorunun cevabını hala bilmemekle birlikte, böyle bir korelasyonun varlığı Mahsun Kırmızıgül’ün hikaye seçimi olarak Doğu’yu ele almasını yorumsal da olsa açıklamaktadır. Doğu ve filmdeki oryantalist söylem, para kazandırması itibariyle iktisadi bir meta olarak konumlanmakta, Mahsun Kırmızıgül tarafından bu sebeple tercih edilmektedir.

Son olarak My Name Is Khan¹⁶ filmi bu iki filmin aksine başka bir soruyu yanıtlamaktadır. Film, Hindistan’lı otistik bir bireyin annesinin ölümüyle kardeşinin

⁹ Necati Akpınar (Yapımcı), Yılmaz Erdoğan, Ömer Faruk Sorak (Yönetmenler), Vizontele (Film), İstanbul: BKM Film, 2000

¹⁰ Necati Akpınar (Yapımcı), Yılmaz Erdoğan (Yönetmen), Vizontele Tuuba (Film), İstanbul: BKM Film, 2004

¹¹ Necati Akpınar (Yapımcı), Serriyan Midyat (Yönetmen), Hükümet Kadın (Film), İstanbul: BKM Film, 2012

¹² Necati Akpınar (Yapımcı), Serriyan Midyat (Yönetmen), Hükümet Kadın-2 (Film), İstanbul: BKM Film, 2013

¹³ Murat Tokat (Yapımcı), Mahsun Kırmızıgül (Yönetmen), Güneşi Gördüm (Film), İstanbul: Boyut Film, 2008

¹⁴ www.boxofficeturkiye.com/hukumet-kadin-2011409

¹⁵ Vizontele: 3.308.120, Vizontele Tuuba: 2.894.802, Hükümet Kadın-2: 1.530.071, Güneşi Gördüm: 2.566.453, bütün bu rakamlar www.boxofficeturkiye.com adresinden alınmıştır.

¹⁶ Karan Johar & Shahrukh Khan (Producers), Karan Johar (Director), My Name Is Kahn (Film), India: Dharma Production, 2009

yanına, Amerika'ya yerleşmesi sonrasında başından geçen olayları anlatmaktadır. Kahn, Hindu bir kadına aşık olur; fakat, kendisi bir müslümandır. Ancak, bireylerin farklı dinlere mesup olmaları ikisinin evlenmesi için bir engel oluşturmamaktadır. Nitekim evlenirler. Kadının önceki evliliğinden bir çocuğu bulunmaktadır. Kahn çocukla çok iyi anlaşarak onun arkadaşı gibi olmuştur. 11 Eylül saldırılarına kadar her şey çok güzel gitmektedir; ancak, 11 Eylül saldırıları İslamiyet'in terör dini olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Bu sırada bir futbol antrenmanı sırasında Kahn'ın üvey çocuğu öldürülür. Eşi ise bu ölümden Kahn'ı suçlar. Bu olayın üzerine Kahn evi terk ederek ABD Başkanı'na müslüman olduğunu, fakat terörist olmadığını söyleyebilmek için yollara koyulur. Bu yolda başına birçok olay gelir. İslamiyet yalan yanlış vaaz edenlere karşı çıkar, Hıristiyan bir köye kasırğa sonrasında yardımcı olur ve bu sırada bütün Amerika'da popüler hale gelir. Nitekim bu popülerliği en sonunda niyetini gerçekleştirmesine yardımcı olur. ABD Başkanı'nın karşısına çıkar ve "My name is Kahn, I am muslim but I am not a terrorist!" repliğini vererek amacına ulaşır.

Filmin bu kaygı temelinde hikaye edilmesi, oryantalist söylemin aksine bir aklama çabasını hatırlatmaktadır. "Oryantalist söyleme karşı Doğu'nun sergilemiş olduğu icraatlar nelerdir?" sorusu, My name is Kahn filminde açık bir şekilde yanıtlanmaktadır. Varolan manifest ve latent oryantalizmin karşısında My name is Kahn filmi, manifest bir savunma gerçekleştirmektedir. Oryantalizmin günümüzde en revaçtaki biçimi İslam karşıtı söyleme bir cevap niteliği olan film, İslamın aslında iyilik, hoşgörü ve barış dini olduğunu gerçekleştirme ve gerekçelendirme çabasını taşımaktadır. Bu noktada Kahn'ın Hindu bir kadınla evlenmesi İslamiyet'in hoşgörü temsilini, Hıristiyan köyünde gerçekleştirmiş olduğu özverili yardım çabaları iyilik temsilini ve ABD'deki müslüman kitleleri yanlış yönlendiren, hıristiyanlığa karşı cihad çağrısı yapan imamlara karşı çıkışı ise İslam'ın barış temsilini oluşturmaktadır. Filmin bu yapısı daha önce incelediğimiz Midnight Express ve Mucize filmlerine oranla farklı bir boyutu oluşturmaktadır. Midnight Express ve Mucize oryantalist söylemi yeniden üretirken; My Name Is Kahn, oryantalist söylemin devinimini bozan bir söylem icat etmiştir.

Oryantalizmin Metalaştırıldığı Mekanlar: Mısır Çarşısı ve Kapalı Çarşı

Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı, Osmanlı döneminden günümüze kadar gelmiş yapıları oluşturmaktadırlar. Kapalı Çarşı'nın temeli 1461 yılında atılmış¹⁷, Mısır Çarşısı ise Emiönü Yeni Camii'nin arastası olarak inşa edilmiş ve 1663-1664 yılları arasında bir törenle açılmıştır.¹⁸ Bu iki yapı, gerek dış gerekse iç pazara olan katkıları ile ciddi bir ticari faaliyet alanını oluşturmaktadırlar. Özellikle turistik mekanlar olarak konumlanan bu iki yapı, İstanbul'a gelen birçok turist için uğrak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'a gelen turistler, bu mekanları ziyaret ederek, alışveriş yapmakta ve fotoğraflar çekmektedir. Ancak bu çarşılarda satılan bazı ürünler, Türkiye'de yaşayan insanların günlük yaşamlarında pek fazla kullanmadıkları eşyalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fesler, otantik kilimler, afrodizyaklı ürünler, altın ve gümüş kaplamalı fincan takımları, özel işlemeli yazmalar, çok değişik çay ve bitkiler, otantik abajurlar vb. birçok ürün bu iki çarşının ürün yelpazesini oluşturmaktadır.

¹⁷ Kapalı Çarşı'nın tarihi hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Kapalıçarşı, 2014, www.tarihistanbul.com/kapalicarsi/ (1 Mayıs 2022)

¹⁸ Mısır Çarşısı'nın tarihi ve kuruluşu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mısır Çarşısı, 2014, www.tarihistanbul.com/misir-carsisi/ (1 Mayıs 2022)

Satılan bu ürünler az önce de bahsettiğimiz üzere Türkiye’de yaşayan halkın talebinin dışındaki ürünler olmakla birlikte, turistlerin ilgisini tersi yönde oldukça fazla çekmektedir. Bu ilginin sebebi ise bu başlık altındaki incelememizin temelini oluşturmaktadır. Niçin Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı’ndaki ürünler, Türkiye’de yaşayan insanların ilgisini pek fazla çekmediği halde, Türkiye’ye turist olarak gelenlerin ilgisini çekmektedir? Bunun pek çok cevabı bulunmakla birlikte, bizim asıl odaklandığımız nokta oryantalizm temelinde bir değerlendirmeden kaynaklanmaktadır.

Bilindiği ve daha önceki bölümlerde pek çok kez dile getirildiği üzere oryantalizm Batı’da ortaya çıkmış bir bilgi, araştırma şekli, söylem ya da bilimdir. Dolayısıyla, oryantalizmin asıl muhatabını da, Batı’lı ülkelerde yaşayan bireyler oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Batı’da yaşayanların Doğu hakkında maruz kaldıkları her türlü söylem, bilgi ve algılatma, Doğu’ya karşı taraflı bir anlayış geliştirmelerine sebep olmaktadır. Bu taraflı anlayışın yansımaları, beraberinde birtakım önyargılar getirmektedir. “Türkiye afrodizyak tüketiminin olduğu, otantik ürünlerin kullanıldığı, erkeklerin fes taktığı, ulaşım aracı olarak devenin kullanıldığı bir ülkedir.” gibi üstünkörü yaklaşımlar, bu tarz önyargılara sahip bireylerin Türkiye ziyaretlerinde biraz olsun yok olmakta; fakat, aksi şekilde Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı’nda satılan ürünler itibarıyla pekişmektedir. Daha önceden Türkiye ve benzeri ülkelerle ilgili oryantalist anlatılarla zihnini şekillendiren Batı’lı turistler Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı ziyaretleri sırasında oryantalist düşüncenin meta haline dönüşmüş şeklini görerek ve onu elde ederek sahip olduğu düşüncüyü daha da pekiştirmektedir.

Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı’ndaki ürünlerin niçin oryantalist düşüncüyü destekler nitelikte olduğu sorusu ise Batı’lı zihniyetin önyargılarının satılan ürünleri şekillendirdiği açıklamasıyla cevaplanabilir. Türkiye’ye halihazırda oryantalist söylemin yarattığı önyargılarla gelen Batı’lı turistler, gittikleri yerlerde zihinlerindeki Türkiye’yi sorgulamaktadırlar. Bu anlamda Mısır Çarşısı’na alışverişe giden bir turistin afrodizyak sorması ya da Kapalı Çarşı’ya giden Batılı bir gezginin otantik kilim, örtü, abajur ya da fes almak üzere talepte bulunması, ticaret ve pazarlama mantalitesi itibarıyla, böyle bir arzın gelmesi sonucu, o ürünün bir meta olarak sahneye çıkmasını tetiklemektedir.

Ticari kaygılarla, talepte bulunulan ürünü, satmak üzere bünyesinde barındıran dükkanlar ve mağazalar, bu yönüyle hem oryantalist düşüncüyü pekiştirmekte hem de oryantalist düşüncenin diyalektik bir biçimde yeniden üretilmesini teşvik etmektedirler. Bu anlamda yaşananların bilinçsizce ortaya çıkması sebebiyle bu ilişkinin boyutu, örtük oryantalizmin varlığına işaret etmektedir. Hem alıcı turist hem de satıcı Doğu’lu bağlamında bilinçsizce yaratılan bir devinim ortaya çıkmaktadır. İki tarafın da bilmeden gerçekleştirdiği bu diyalog, oryantalist söylemin kanıtsal olarak tezahür etmesini desteklemektedir. Bu noktada Türkiye’li satıcının pozisyonu örtük-içselleştirilmiş oryantalizmi, Batı’lı turist pozisyonu da örtük-kabullenilmiş¹⁹ oryantalizmi ortaya çıkarmaktadır.

İki tarafın bazı yönlerden benzer; fakat, kaygısal bağlamda farklılık gösteren pozisyonları, oryantalizmin canlı-kanlı bir nesneye dönüşmesine ve satılabilir bir ürün haline gelmesine vesile olmaktadır. Satıcının para kazanma kaygısının karşısında Batı’lı turist Doğu’yla ilgili kaygıları örtük bir biçimde bütünleşerek oryantalizmin meta olarak dönüşümünü sağlamaktadır. Bu durum sonu gelmez bir devinimle meydana

¹⁹ “Örtük kabullenilmiş oryantalizm” kavramı Batı’da varolan Doğu ile ilgili dogmaların yine Batı’lı bireyler tarafından kanıksanmış biçimini açıklamak için kullanılmıştır.

gelmekte ve özellikle turistlerin ziyaret ettikleri mekanlar olmaları dolayısıyla, Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı'nın oryantalist düşüncenin en çok metalaştırıldığı mekanlar olarak karşımıza çıkmalarına sebebiyet vermektedir.

Propaganda ve Oryantalizm

Propaganda, sözcük anlamında, Latince tohum ekmek, dağıtmak, yaymak anlamlarına gelen "propagare" kökünden türetilmiştir (www.tdk.gov.tr). Fakat bu kavram günümüzde kullanımında sınırları aşmış; yönlendirici, düşünce üzerinde baskı kurucu ve ikna etmeye(kandırmaya) yönelik bir içerik taşımıştır (Bektaş, 2002: 46). Propaganda örgütlü bir inandırma şekli ve bundan dolayı da sistemli bir iletişim sürecidir (Sipeman, 1975: 12). İkna etmenin kendisi salt propaganda ile var olmamakla beraber propagandanın kendisi ile yakın ilişki içerisindedir.

Propagandanın ikna etme açısından en önemli vasfı hedef kitlede bir kanaat oluşturulmasını sağlamaktır. Cengiz Anık, bu inandırmanın(kandırmanın) belli bir sistem çerçevesinde ve gerekli ikna kuramlarına başvurularak yapılabileceği üzerine durmaktadır. İkna edilen kitleyi kişiler istedikleri şekilde yönlendirir ve şekil verebilir (Anık, 2016: 86)

Propagandanın kendisi de sistemli ve tek taraflı bir iletişim süreci olmasından dolayı inandırma(kandırma) yollarına başvuruyor. Bu başvurduğu yollar bazen disiplin inşa ederek gerçekleşiyor. Bazen de söylem geliştirerek bunu sağlıyor.

Propaganda ve oryantalizm bağlantısını da tam da bu noktada ele almak gerekiyor. Batılılar Doğu'ya hakim olmak için oryantaslimi doğrudan kullanırlar. Özellikle sistemli bir bilgi ağı oluşturan ve elde edilen bu bilgiler salt bir bilgi merakıyla, salt entelektüel uğraşlar için toplanan bilgileri içinde barındırmamaktadır. Bu bilgi topluma durumu ile Batı Doğu'yu bir bilgi nesnesi haline getirir ve bu bilgi nesnesi üzerinde tahakküm kurma uğraşına girer.

Napolyon'un Mısır'ı işgali ile yanında getirdiği 163 bilim adamı, aslında Batı'nın Doğu'ya dair olan fikrini ortaya dökmektedir. Batı Doğu'yu bilgi nesnesi haline getirdikçe, geliştirdiği söylemlere uygun bilgiler toplamakta ve bu bilgileri kendi lehine kullanma yoluna gitmektedir.

Tam da bu bağlamda Şeriatî'nin Medeniyet ve Modernizm kitabı bize ışık tutacak kaynaklardan biridir. Şeriatî bu kitabında temel olarak Batı'nın modernizmden uzak olan Doğu'ya, yani salt bilgi denetimden uzak olan Doğulu toplumlara tahakküm kurmak için ne söylemler geliştirdiğinden söz eder. Medeniyet kisvesi altında insanları tek yönlü bir iletişim ile modernizme ve modernizmin en önemli aracı olan vahşi kapitalizme Doğulu toplumları yöneltmek için edinilen uğraşları açıklar. Bu açıklamalarında Batının bir yeri makineleştirmeden önce o yer hakkında detaylı bir araştırmaya gittiği ve o yerin kültürel, ekonomik, siyasi konularına hakim olduklarından söz eder. Edinilen bilgiler bir şekilde yeni bir silah gibi bu insanlara doğrultulur ve bu bilgiler ile araştırılan Doğulu toplum tahakküm altına alınır. Bu kişiler bilgi ile ikna edilir.

Özellikle uğraşılan kişiler hakkında tek yönlü bir iletişim izlenmesi ve izlenen iletişim sonucunda da Doğulu toplumlara bu bilgiler ışığında ikna süreçleri başlatmaları, oryantalizm ve propaganda ilişkisini açıklamaktadır. Doğulu toplumları ikna etme sürecinde, rol model olarak Batıyı göstermeleri ve asıl olması gerekenin Batı olduğunu

yüksek sesle dile getirmeleri sonucunda Doğulu toplumlarda birçok kişi bu fikre inandırılır.

Bu fikre dair insanları alıştırma süreçlerinde televizyon dizileri, sinema filmleri en etkili rolü üstlenmektedirler. Bu filmler aracılığıyla Doğulu toplumlara aslında Batılı olmayan kişilerin vahşiliği ve hükmedilmesi gereken varlıklar olduğu dile getirilir. Çünkü Batılı olmayan toplumlar modern bilgidan uzaktırlar ve modern bilgiye sahip olmayan toplumlar da modern bilgiye ulaşmak için Batı tahakkümlü ilerleme sağlaması gerekmektedir.

Kısacası Batı Doğulu toplumları bir bilgi nesnesi olarak görmekte ve bundan dolayı da araştırmalarında Doğu'yu tahakküm altına almak için araştırmaktadır. Bu araştırmalar ve edinilen bilgiler sonucunda Doğu'nun ne biçimde tahakküm altına alınabileceği, hangi söylemler kullanılabilceğine varılmaktadır. Aynı zamanda bu bilgiler dolayısıyla propaganda teknikleri geliştirilmekte ve oryantalist çalışmalar bu propagandanın malzemesi haline gelmektedir. Bu oryantalist çalışmalar sonucunda Batı Doğulu toplumlara tek yönlü, tek sesli, sistematik bir iletişim çalışması ile yaklaşmakta ve Doğulu toplumları ikna etmeye çalışmaktadır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Oryantalizm, üzerinde birçok tartışma yürütölen bir konu olması hasebiyle, kendi içinde net bir zemine oturmuş bir kavram değildir. Böyle bir durumun varlığı, bu çalışmayı yürütürken, en çok zorlandığımız noktayı oluşturmuştur. Oryantalizmi bir bilim dalı mı?, bir söylem mi?, bir ötekileştirme boyutu olarak mı? ele almamız gerektiği noktasında birtakım zihinsel bocalamalara uğramış olabiliriz. Ancak tarihi perspektiften kavramın niteliğine yönelik bir açıklama getirdiğimizde, bu bocalamanın bir nebze olsun ortadan kalktığını görebiliriz. Bu bağlamda, oryantalizmin ilk etapta bir ötekileştirme durumu, daha sonra bir bilim dalı ve son aşamada bir söylem olarak karşımıza çıktığını söylemek pek de yanlış olmaz. Bu aynı zamanda oryantalizme getirilen bakış açılarının tarihi zeminini de oluşturmaktadır.

Oryantalizm olgusundaki dönüşüm, son aşamada, modern oryantalizmin yarattığı tahakküm kurmaya yönelik geliştirilen söylem olarak şekillenmiştir. Bu söylemin kapitalist düzleme yerleşmiş biçimi ise oryantalizmin fikirsel ve söylemsel boyutunun nasıl tezahür ettiğini bizlere göstermektedir. Batı tarafından Doğu'ya yönelik geliştirilen söylem, Doğu'nun damgalı bir kişilik olarak karşımıza çıkmasını tetiklemiştir. Bireysel temelde kişilerin fiziksel, etnik ve ahlaki yönden farklı olduğunu ifşa etmek için, ilk kez Yunanlar tarafından kullanılan, bedensel işaretler olarak damga (Goffman, 2014a: 27), oryantalizm temelinde bir söylem olmaktadır. Geliştirilen bu söylem sayesinde Doğu ve Doğu'lu insan, bir şekilde kendisini normal olarak gören Batı tarafından ötekileştirilmiştir.

Bu ötekileştirme misyonu, ilk oryantalistlerce açık bir biçimde başlatılarak, söylemi takip eden diğer oryantalistlerce örtük bir biçimde sürdürölmüştür. Oryantalizmin bu şekilde bir işleyişe sahip olması, zamanla Doğu'nun sabit bir imgeden ve dogmalar bütününden, tahayyülü bir biçimde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Doğu'nun egzantrik, zorba ve şehvetli yapısı, Batı'lı oryantalistlerin üzerinde mutabık kaldığı bir söylem olarak gelişmiştir.²⁰ Bu söylemi anlatılardan edinen Batı'lı diğer

²⁰ Said, Şarkiyatçılık, s.215-216

bireyler, Doğu hakkında birtakım önyargılar oluşturmuş ve Doğu'yu taraflı olarak içselleştirmeye yatkınlaşmışlardır. Bu durum, Doğu'nun Batı'yla temasta olan kendi bireylerinde de aynı şekilde ortaya çıkmaktadır. Doğu'nun modernizmle tanışmış bireyleri, içerisinde yaşadıkları toplumuna yabancılaşarak kendilerini farklı olarak konumlandırmakta ve oryantalist söylemi içselleştirerek, kendi Doğu'suna karşı önyargılarla yaklaşmaktadır.

Doğu hakkında oluşan önyargılar, bir izleyici ya da bir turist olarak bireylerin beklentilerini de şekillendirmektedir. Doğu'nun geri kalmış, moderniteden yoksun, cahil, egzantirik yapısını daha önceki okumalarından edinen bireyler, daha sonradan izleyecekleri filmlerde ya da satın alacakları nesnelere de aramaktadır. Bu doğrultuda, beklentilere cevap vermek isteyen yönetmenler ve tarihi mekanlardaki dükkan sahipleri, varolan oryantalist söylemin pekişmesine ve diyalektik bir biçimde yeniden üretilmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle kapitalist dünya düzeninden her şeyin iktisadi bir kazanç sağlamak amacıyla metalaştırılma kaygısı, bu bağlamda oryantalist söylemin Midnight Express ve Mucize filmlerinde olduğu gibi fikrin metalaşmasına ya da Kapalı Çarşı, Mısır Çarşısı örneklerinde olduğu gibi oryantalist düşüncenin nesneleşmesine imkan vermiştir. Bu metalaşmanın karşısında ise My Name Is Kahn filmi ise oryantalizmin devinimine bir çeşit karşılık olarak çıkmaktadır karşımıza. Oryantalist söylemin propagandist tavrına karşı bir tavır geliştirmektedir. Oryantalist iddianın karşısında Doğu'nun hınç duygusuna kapılmadan verdiği yanıtın karşılığı My Name Is Kahn filminde vücut bulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Anık, C. (2016). Siyasal İkna. 1. Baskı. İstanbul: Derin Yayınları.
- Bektaş, A. (2002). Siyasal Propaganda. 1.Baskı. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Boztemur, R. (2002). Marx, Doğu Sorunu ve Oryantalizm. Doğu Batı, Sayı.20/1. ss. 139-155.
- Goffman, E. (2014a). Damga – Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar. Ş.Geniş, L. Ünsaldı, S.N. Ağırnaslı (Çev.). 2. Baskı. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2014b). Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu. Barış Cezar (Çev.). 3.Basım. İstanbul: Metis.
- İnalçık, H. (2002). Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji. Doğu Batı, Sayı.20/1. ss.13-39.
- Kadı, İ. H. (2002). Hollanda'da Şarkiyat Araştırmaları. Doğu Batı, Sayı.20/1. ss. 83-110.
- Kahraman, H. B. (2002). İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm. Doğu Batı, Sayı.20/1. ss. 159-188.
- Keyman, E. F. (2002). Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet. Doğu Batı, Sayı.20/2. ss. 11-32.
- Kontny, O. (2002). Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine. Doğu Batı, Sayı.20/1. ss.117-131.
- Mardin, Ş. (2002). Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği. Doğu Batı, Sayı. 20/1. ss.111-115.
- Said, E. (2016). Şarkiyatçılık. Berna Yıldırım (Çev.). 9.Baskı. İstanbul: Metis.
- Said, E. (2010). Kültür ve Emperyalizm. Necmiye Alpay (Çev.). 3.Baskı. İstanbul: Hi Yayın.
- Said, E. (2008). Medyada İslam. Aysun Babacan (Çev.). 1.Basım. İstanbul: Metis.
- Shayegan, D. (2012). Yaralı Bilinç – Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni. Haldun Bayrı (Çev.). 3.Basım. İstanbul: Metis.
- Siepmann, C. (1975). The Creation of Consent - Public Realitions in Practice. 1.Edition. Newyork: Hastings House Publishers.

Soykut, M. (2002). Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları. Doğu Batı, Sayı.20/1. ss.41-72.

Şeriati, A. (2005). Medeniyet ve Modernizm. İsa Çakan (Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.

ELEKTRONİK KAYNAKÇALAR

Güneşi Gördüm, (t.y.), <http://boxofficeturkiye.com/film/gunesi-gordum-2010204> (30Nisan 2022)

Hükümet Kadın, (t.y.), www.boxofficeturkiye.com/hukümet-kadin-2011409 (30 Nisan 2022)

Hükümet Kadın -2, (t.y.), www.boxofficeturkiye.com/film/hukümet-kadin-2-2011840 (30 Nisan 2022)

Kapalı Çarşı, 2014, www.tarihistanbul.com/kapalicarsi/ (1 Mayıs 2022)

Meta, 2014, tr.wikipedia.org/wiki/Meta, (29 Nisan 2016)

Mısır Çarşısı, 2014, www.tarihistanbul.com/misir-carsisi/ (1 Mayıs 2022)

To Feedback or to Feed Forward ? That is the Question. A simple communication tool to develop a coaching in a managerial environment, (t.y.)<http://www.metasyteme-coaching.eu/english/to-feed-back-or-to-feed-forward/>, (30 Nisan 2022)

Vizontele, (t.y.), <http://boxofficeturkiye.com/film/vizontele-2001019> (30 Nisan 2022)

Vizontele Tuuba, (t.y.), <http://boxofficeturkiye.com/film/vizontele-tuuba-2004012> (30 Nisan 2022)

FİMLER

Alan Marshall & David Puttnam (Producers), Alan Parker (Director), Midnight Express (Motion Picture), The USA: Casablanca Filmworks, 1978.

Karan Johar & Shahrukh Khan (Producers), Karan Johar (Director), My Name Is Kahn (Motion Picture), India: Dharma Production, 2009.

Murat Tokat (Yapımcı), Mahsun Kırmızıgül (Yönetmen), Güneşi Gördüm (Film), İstanbul: Boyut Film, 2008.

Necati Akpınar (Yapımcı), Yılmaz Erdoğan, Ömer Faruk Sorak (Yönetmenler), Vizontele (Film), İstanbul: BKM Film, 2000.

Necati Akpınar (Yapımcı), Yılmaz Erdoğan (Yönetmen), Vizontele Tuuba (Film), İstanbul: BKM Film, 2004.

Necati Akpınar (Yapımcı), Sermiyan Midyat (Yönetmen), Hükümet Kadın (Film), İstanbul: BKM Film, 2012.

Necati Akpınar (Yapımcı), Sermiyan Midyat (Yönetmen), Hükümet Kadın-2 (Film), İstanbul: BKM Film, 2013.